

**1.ULUSLARARSI ÂŞIK SÜMMÂNÎ
VE ÂŞIKLIK GELENEĞİ
SEMPOZYUMU**

(31 MAYIS-2 HAZİRAN 2012 ERZURUM)

BİLDİRİLER

EDİTÖR

YRD. DOÇ. DR. ABDULKADİR ERKAL

ERZURUM 2012

ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN ATIŞMALARINDA İLİM

Doç. Dr. Eyüp AKMAN

Kastamonu Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Giriş:

“İlm” “bilmek anlamlarına gelen Arapça “alime” fiilinden türemiş bir mastardır. Sözlüklerde “bilgi, bilme, biliş, vukûf, malumat, haber” ve “bir şeyi hakiki şekliyle idrak etmek” olarak tanımlanmıştır. Kur’an’da “vahiy” “ilahi bilgi” veya “Allah tarafından Hz. Muhammed’e vahiy yoluyla verilen bilgi” anlamında ifade edilmiştir. Günümüzde ise genellikle “bilim” yerine kullanılmaktadır. Zıttı “cehl veya cehalet”tir (Güfta 2004:17).

İlmin ve bilginin önemini en iyi şekilde Yusuf Has Hacib şu beyitleriyle açıklar.

Biligni bedük bil ukusnı ulug	(Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu)
Bu iki bedütür ödürmiş kulug	(Bu iki şey yükseltir seçkin kulu)
Ukuş kayda bolsa ulugluk bulur	(Anlayış nerde olursa, orası ululuk bulur)
Bilig kimde bolsa bedüklük alur	(Bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur)
Ukuşlug ukar o biliglig bilir	(Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir)
Biligli ukuglı tilekke tegir	(Bilen ve anlayan daima dileğine erişir.)

Bu araştırmamızda Sümmânî'nin atışmalarındaki bilgi ve bilgi kaynakları üzerinde duracağız.

Halk şiirinde atışma, “İzleyenleri eğlendirme maksadının ağırlıkta olduğu âşık karşılaşmasına verilen ad”dır. (Kaya 2010:116). Bundan başka mûşaaare, deyişme, söyleşi, bağlama, tekellüm gibi kelimeler de âşık karşılaşmalarını ifade etmek için kullanılır (Artun 2011:88). Bizim kastettiğimiz ise “karşılaşma”dır. Karşılaşma “En az iki âşığın irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmelerdir (Kaya 2010: 419).

Atışma bölümü âşık için en zor bölümdür. Çünkü işin içine hem irticalen söyleme hem de bilgi ve kültür zenginliği girmektedir. Karşısındaki âşık diğerinden daha bilgili ve kültürlü ise atışmanın galibi olur.

Sümmânî'nin karşılaşmalarını konularına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

1-İlim

Sümmânî, ilminin kaynağı hakkında şöyle der:

Mürşid-i kâmile eyledim hizmet
Sanarım ki cüz'i erkân bizde var
Erenler bâbından olursa himmet
Gâhi zâhir gâhi pinhân bizde var (Erkal 2007:66).

Hepimizin bildiği gibi Sümmânî ümmî bir âşıktır. Okuma yazması yoktur. Fakat o, ilim irfan sahibidir. Bu bilgisini “erenlerden aldığı himmet”e borçludur. Bu himmet sayesinde gizliyi, açığı bilir. Hatta on iki ilim¹ adı verilen sarf, nahiv, mantık, belagat gibi ilimlerden de haberdar olduğunu Şenlik ile yaptığı bir atışmasında söyler:

Hem mollayım hem âşıkam hem derviş
On iki ilimden dersim var benim (Erkal 2007:75).

Sümmânî, Âşık Muhibbî ile yaptığı bir atışmada² Âşık Muhibbî Sümmânî'ye:

Okuyup yüz dört kitabı tahsil edip bil de gel
Yedi deryâ derûnuna gavvas olup dal da gel”

dediğinde Sümmânî:

Dört kitaptır yüz de suhuf hamdulillah bilmişem
Harf-i bahre gavvas olmaz bahr-i aşka dalmışem

diye cevap verir (Erkal 2007:35). Bu cevabından da onun aşk denizine dalarak bir takım bilgiler elde ettiğini anlıyoruz.

Sümmânî gibi Hakk aşığı kabul ettiğimiz şâirlerin bilgi kaynaklarını sadece Allah vergisi olarak kabul etmek imkansızdır. Bu tür insanların yetişmesine en önemli katkı şüphesiz içinde bulundukları çevreden gelmektedir. Buna gelenek adı verilebilir. Nitekim Sümmânî dini ve milli ilk bilgilerini babası Hasan Ağa'dan almıştır. Onu dine ve halk kültürüne yönlendiren, ona menkıbeler anlatan, onu dini eserlerle karşılaştıran, babasıdır. Sümmânî, Âşık Erbâbî'ye çırak olarak âşıklık geleneğinin bütün inceliklerini öğrenir bu yolla görgü ve bilgisini artırır (Rayman 1997:40). Fakat bütün bunlara rağmen Sümmânî maalesef okur yazar değildir.

¹ On iki ilim; sarf, nahiv, mantık, belagat, usûl-ı akâid, usûl-i fıkıh, usûl-ı tefsir, usûl-ı hadis , akâid, hadis, tefsir, fıkıhtır.

² Bazı kaynaklarda Sümmânî ile Muhibbî'nin karşılaşmalarının mümkün olamayacağı kayıtlıdır(Erkal 2007:35).

Bunun eksikliğini hep görür. Âşık Zülâlî ile yaptığı bir atışmasında okur yazar olmadığı için Zülâlî'nin sorusuna cevap veremez. Zülâlî Sümmânî'ye :

Gel oku bu cahil sınıfını boşla
O zaman saz ile hasmını karşıla
Bir üstün bir esre oturdan başla
Cücükte iki cim Âşık Sümmânî

der. Sümmânî, bundan sonra söyleyeceği şiirinde içinde iki tane "c" harfi yani "cim" olan bir kelime söylemek zorundadır.

Aman hocam beni okut bir bakam
Efsundan eyleyen nüshalar takam
Yanında oturup nazarlık yakam
Boncukta iki cim âşık Zülâlî

Fakat söylediği bu dörtlükle sorunun cevabını bilememiş olur: Boncuk kelimesinde sadece bir tane "c" harfi vardır. Durumu anlayan Sümmânî Zülâlî'ye:

"Mim"i çomak "nun"u elek sanırım
"Ba"yı tekne "ta"yı kürek sanarım
Ben "elif"i görsem direk sanırım

İki "cim"i bilmem âşık Zülâlî (Erkal 2007:56) diyerek ona okur yazar olmadığını latife ile anlatır.

2-Peygamberler

a- Hz. Muhammet

Şenlik ile Sümmânî'nin atışmalarında Hz. Muhammet ve mucizelerine telmih vardır. Şenlik, Sümmânî'ye Hz. Muhammet'in hangi gün başını traş ettiğini, traş için usturanın taşını kimin getirdiğini ve onun yaşının kaç yıl ve kaç ay olduğunu sorar. O da:

Resulullah Çarşamba traş etti başını
Cebrail getirdi usturasın taşını
Altmış üç yaşında yazdılar yaşını

Yedi yüz elli altı ay ömrü var oldu" diye cevap verir. Bunun üzerine tekrar Şenlik Sümmânî'ye Resul'un saçını kimin yıkadığını, suyu kimin döktüğünü, ne deyip usturayı vurduğunu sorar. Sümmânî de "Selman yuydu Resulullahın zülfün telini/O döktü hem ol mübarek suyunu/Bismillah deyip vurdu usturayı" diye cevap verir. (Erkal 2007:76).

Sümmânî'nin atışmalarında telmihte bulunulan bir olay da Hz. Muhammet'in miraç mucizesidir. Sümmânî Şenlik'e:

Elbette semânın vardır bir yolu
Tarif eyle bana bir cihetinden”

der ve Şenlik de:

Semâvat râhına Muallak Taşı
Mirac-ı Nebi'nin mucizatından

diye cevap verir (Erkal 2007:68).

Yine Sümmânî “Merdiven başının memuru kimdir/Söyle malum olsun sır hikmetinden” dediğinde Şenlik, “Âdem Seyfullah rûhu memurdur” diye cevap verir. Bu sefer de Sümmânî, Hz Âdem’in “Neye memur olmuş nedir hizmeti” dediğinde Şenlik, “Cümle ruhları Sur’a taksim eder” diye cevap verir (Erkal 2007:68).

Nihânî ile atışmalarında mevzu yine miraç hadisesidir. Sümmânî Nihânî’ye göklerin yolundan ve gökyüzü merdivenin kaç basamak olduğundan sorar. Nihânî de Sümmânî’ye göklerin yolunun muallak taşından başladığını ve bu yolun on sekiz bin basamaklı olduğunu söyler. Yine Sümmânî, Nihânî’ye bu merdivenin başında kimin oturduğunu ve vazifesinin ne olduğunu bildirmesini söyler. Nihânî de bu ruhun Hz. Âdem’in ruhu olduğunu ve görevinin de ruhları toplamak “sûra cem et”mek olduğunu söyler. (s.97)

Şiirde geçen “göklerin yolu, muallak taşı, merdiven başının memuru”nu anlamak için miraç hadisesini etraflıca bilmek lazımdır.

Kur’an-ı Kerim’de İsrâ suresinin birinci ve altmışıncı, Necm suresinin ilk on sekiz ayeti Miraç olayından bahseder. Hadislerde daha ayrıntılı bilgi vardır. Fakat olayın gerçekleşme şekli aynı olmasına rağmen hadislerin bazılarında olayların gerçekleşme sırasında bazı farklılıklar vardır. Biz de burada Metin Akar’ın kitabını temel alarak âyet, hadis ve rivayetlerden hareketle miraç olayını kısaca anlatmaya çalışacağız. Miraç kelimesinin iki anlamı vardır: Merdiven ve göğe çıkma. Hz. Muhammet Recep ayının 27. gecesi Mekke’deki Mescid-i Haram’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya gelmiştir. Buna İsrâ denir. Mescid-i Aksa’dan da Sidre-i Münteha’ya kadar olan yolculuğuna da Mi’rac adı verilir. Bu olay kısaca şöyle gerçekleşmiştir: Peygamberimiz, amcasının kızı Ümmü Hanî’nin evinde bulunurken Cebrail, yanında cennet bineği olan Burak ile gelir. Önce peygamberin göğsünü yardıktan sonra içini zenzem suyu ile yıkar. Sonra hikmet ve iman ile dolu altın bir leğen getirip içindekini göğsünün içine boşaltır ve göğsünü kapar.³ Sonra Hz. Muhammet ve Cebrail, katırdan küçük merkepten biraz büyük beyaz bir binit olan Burak’a⁴ binip önce Mescid-i Aksa’ya gider. Burak

³ Bu göğüs yarma hadisesinin peygamberin çocukluğunda gerçekleştiği hakkında da görüşler vardır.

⁴ Yazıcıoğlu Mehmed, Burak adlı biniti iki kanatlı, insan yüzlü olarak tarif eder(Çelebioğlu :650)

adındaki binit, burada Cebrail'in parmağıyla deldiği bir taşın halkasına bağlanır. Bu taşın adı bazı Miraciyelerde Sahra taşı iken, Yunus'ta ve Âşık Şenlik'te muallak taşı⁵ olarak geçer. Orada Hz. Muhammet bütün peygamberlere imamlik yaparak namaz kıldırır. Oradan çıktıktan sonra miraç (merdiven) ile karşılaşılır. Bir ucu taşta diğer ucu gökte olan bu nurdan merdivenle Cebrail ile beraber göğe çıkarlar.⁶ Gökte melekler tarafından karşılanır. Burak'tan iner inmez Üveys⁷ yerinden kalkar ve Hz. Muhammet'e nalınlarını giydirir.⁸ Her kat gökte bir peygamber vardır. Birinci kat gökte Hz. Âdem vardır. Âdem peygamberin sağ ve sol taraflarında bir takım karartılar vardır. Hz. Muhammet, Cebrail'e bunların ne olduğunu sorar. Cebrail de bu karartıların Âdem'in evladının ruhları olduğunu söyler. Sağdakiler cennet ehli, soldakilerin de ateş ehli olduklarını söyler. Sonra Cebrail ile beraber diğer katlara doğru yükselirler. İkinci kat gökte Yahya ve İsa, üçüncü katta Yusuf, dördüncü katta İdris, beşinci katta Harun, altıncı katta Musa, yedinci katta İbrahim peygamberle karşılaşır onlara selam verip devam ederler. Bunlardan sonra karşılarına Sidre-i Münteha (son ağaç) çıkar. Cebrail buradan ötesine kendinin gelemeyeceğini aksi halde yanacağını bildirir. Peygamber yetmiş hicab (perde) geçtikten sonra Refref denilen yeşil dōşegın bulunduğu yere gelir. Refref'e oturup yetmiş hicab daha geçip Arş'a varır. Sonra peygamberin karşısına, yemişleri testi büyüklüğünde yaprakları da fillerin kulakları kadar olan cennet ağacı çıkar. Ağacın dibinden de dört nehir akmaktadır. Bunların ikisi Nil ve Fırat nehridir. Sonra peygambere Beyt-i ma'mûr gösterilir. Burayı her gün yetmiş bin melek ziyarete gelirmiş. Burada peygambere içlerinde şarap, bal ve süt olan üç bardak sunulur. Peygamber de süt dolu bardağı alıp içer.⁹ Sonra Hz. Muhammet Allah'ın huzuruna çıkar. Aralarındaki mesafe, iki yay kadar (kâbe kavseyn) veya daha yakın (ev edna)dır. Orada Müslümanlara elli rekat namaz farz kılınmıştır. Hz. Muhammet geri dönerken Hz. Musa'ya uğrar ve 50 rekat namazdan söz eder. Hz.

⁵ Yunus'un Miraciye'sinde bu taş şöyle geçer: "Kadem bir taşa basdı taş kopdı bile vardı/Kâf yâ mübârek didi şöyle kaldı muallak"(Akar 1987:141). Bu taş, bütün dinlerce kutsal sayılan bir taştır. Gökte asılı gibi durduğu için boşlukta olan manasında, muallak taşı adını almıştır. Bu taşın hikayesi Garibnâme'den özetle şöyledir: peygamber o taşa ayak basınca taşta güzel bir iz olmuştur. Gökten Burak oraya inmiştir. O zaman bu taş da beraber gitmek istemiştir ve bu yüzden bir köşesi yukarı kalkmıştır. Peygamber ona kıf(dur) ve kal deyince olduğu yerde durmuştur. O zaman taştan bir dil çıkmış ağlamış ve peygambere bize dua et demiştir (Yavuz 2000:29). Garibnâme'nin 5733-5833 arasındaki beyitler ile 8174-8367 arasındaki beyitler Miraç olayını anlatmaktadır.

⁶ Bazı kaynaklar Hz. Muhammet'in Beyt-i Maktis'e kadar Burak ile, dünya göğüne kadar miraç ile, yedinci göğe kadar meleklerin kanatlarıyla, sidre-i müntehaya kadar Cibril'in kanadıyla oradan "Kâbe kavseyn"e kadar da Refret ile gittiğini bildirmektedir (Esir 2009:700).

⁷ Veysel Karani hazretleri.

⁸ Nalın giydirme hadisesi sadece Yunus'un Miraciye'sinde geçmektedir.

⁹ Hz. Muhammet'e bu sunuların Mescid-i Aksa'da namaz kılıp dışarı çıktıkları zaman yapıldığı hadislerde anlatılır (Esir 2009:688).

Musa'nın telkinleriyle¹⁰ Allah'ın huzuruna gider ve ümmetinin bu yükü kaldıramayacağını -birkaç kez huzura gelip giderek- arz eder. Allah da namaz rekatlarını indirir ve beş vakte düşürür. Böylelikle Allah'ın huzurundan Bakara suresinin son ayetleri ile beş vakit namaz emrini alıp aynı yoldan geri döner.

b-Hz. Âdem

Semavi dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamber. Kur'an'da Âdem hakkında birçok ayet vardır. Birçok hadiste de Âdem, Ebu'l Beşer (insanlığın babası) künyesiyle ve Safiullah (Allah'ın temiz kulu) sıfatıyla anılır. Havva ile cennetten kovulduktan sonra Âdem, Hindistan'daki Serendip (Seylan) adasına, Havva Arabistan'da Cidde'ye indirilmiştir (Pala 2007:7). Sümmânî-Şenlik-Zülâli ile atışmalarında Sümmânî:

Âdem-i Seyfullah makam-ı peder
Cennetten iğvaya bir kere düştü
Sürün dedi Rabbim takdir-i kader

Cennetten dünyaya bir kere düştü”(s.81)diyerek Hz. Âdem'in cennetten kovularak Hindistan'da Serendip dağına düşmesine telmihte bulunuyor. Bir başka atışmasında Sümmânî Âşık Ümmânî'ye soruyor:

Evvela Âdemin dediği ne idi
İbtida iftarda yediği ne idi
Uryandı teni giydiği ne idi

Ne giydi sinesine giydirenler kimdi?” (Erkal 2007:44) diye sorduğuna göre Sümmânî bu soruların cevaplarını biliyor demektir. Âşığın birinci soruya verdiği cevap “Elhamdülillah”, ikincisine verdiği cevap “cennetten gelen üzüm tanesi”, üçüncüsüne verdiği cevap “hulle, taç”, diğerine ise verdiği cevap “melekler giydirdi” şeklindedir.

Âşık Sümmânî yine Ümmânî'ye, Hz. Âdemin Hz. Havva ile buluştuğu zaman onların nikahını kimin kıydığını ve nikah bedeli (mehir) olarak ne verildiğini sorar. O da onların nikahını Cebrâilin kıydığını, nikah bedeli olarak da “üç salat ü selam” verildiğini söyler(Erkal 2007:44)

Soru sorma sırası Sümmânî'ye geldiğinde ise Sümmânî, Ümmânî'ye ilk defa Hz. Âdem'in seccadesini kimin serdiğini sorar ve yanıt olarak da “Allah'ım emriyle Cebrail'in serdiğini” alır (Erkal 2007:45).

¹⁰ Burada Hz. Muhammet'in niçin Hz. Musa'ya bilgi verdiği düşünülebilir. Bu sorunun cevabını Metin Akar şöyle vermiştir: “Çünkü Hz. Musa, peygamberler içinde ümmetini en çok tecrübe eden, onun ruhi siyasetini anlayan peygamberdi(Akar 1987:64).

c-Hz. İdris

Âşık Erbâbî Sümmânî'ye "Gel şu girdi çıkmaz yoldan haber ver" deyince o da "Cennet-i alâya ol İdris sultan/Hak emriyle girdi çıkmaz ol haber" şeklinde cevap verir (Erkal 2007:40).

Şenlik, Sümmânî'ye "Cennet-i âlada kimler oturur" diye sorunca Şenlik de "Cennet-i âlada İdris oturur." der. (Erkal 2007:72).

Şiirde geçen İdris peygamberle ilgili rivayet şöyledir: Hz. İdris'in ibadetinin fazlalığı Azrail'in dikkatini çeker. Tanrıdan izin alıp onu ziyaret eder. Üç gün birlikte kalırlar. Hz. İdris'in ruhu kendi iradesiyle alınır ve tekrar iade edilir. Azrail'in eliyle ruhu ve bedeni uruc ettirilir. Cennet ve cehennemi gezdikten sonra cennete yerleşir, bazen dördüncü, bazen da altıncı kat gökte bulunur, meleklerle birlikte ibadet eder. Ahmet Cevdet Paşa da "İdris'e göklerin sırları açılmıştı. Nihayet Cenab-ı Hak onu diri iken göğe kaldırdı" der (Akar 1987: 71).

d-Hz. Yahya

Şenlik, Sümmânî'ye "Âhiri kim olur ölüm kasabı" diye sorar. O da "Ölümü boğazlar Yahya Peygamber" diye cevap verir (Erkal 2007:67).

Hikayeye göre İsrailoğulları'ndan bir hükümdar, üvey kızına âşık olmuştur. Hz. Yahya'dan nikahlarını kıymasını ister. Fakat peygamber bu işe yanaşmaz ve nikahlarını kıymaz. Bunun üzerine kız, annesinin önerisiyle giyinip süslenip hükümdarın şarap meclisine gider. Hükümdar da kızı iyice arzulayıp kendisinin olmasını ister. Kız da Yahya'nın başının kesilmesini şart koşar. Hükümdar bu isteği yerine getirir ve peygamberin başını bir tas içine konulmuş vaziyette ortaya getirir. Yahya'nın başı o halde iken konuşuyor ve şöyle diyordu: O kadın sana helal olmaz, o kadın sana helal olmaz!(Aydemir 1992:177).

e-Hz. Yunus

İsrailoğulları peygamberlerindendir. Musul dolaylarındaki puta tapan Ninova halkına gönderilmiştir. Onlara Allah'ın gazabını haber verdiyse de aldırış eden olmamıştır. O zaman Yunus öfkelenerek Dicle kenarına iner ve dolu olan bir gemiye kimseden habersiz biner. Gemiye Allah'ın izni olmadan bindiği için gemi yürümez. Gemiciler de "İçimizde bir suçlu var, kura çekelim , kime çıkarsa onu denize atalım" derler ve üç defa çekilen kurada hep Yunus çıkar. Onu denize atarlar, büyük bir balık gelip onu yutar. Yunus, Allah'ın izni olmadan o gemiye bindiği için pişman olur, af diler. Balığın karnında kırk gün tövbe eder. Sonunda Allah'ın affetmesi sonucu balık onu sahile çıkarıp bırakır(Pala 2007:483).

Şenlik-Zülâfî atışmasında Sümmânî, "Semekin batnında eyledi zikir/Yunus da deryaya bir kere düştü" diyerek yukarıda anlattığımız olaya telmihte bulunur.

f-Hz. Musa

Hiz. Musa İsrailoğulları peygamberlerindendir. Tebliğ görevini yerine getirirken gösterdiği mucizeler kavmi tarafından sihir olarak nitelenmiş, Hiz. Musa yalancı bir sihirbaz olarak suçlanmıştır. Firavun, kavminin ileri gelenlerinin tavsiyesi üzerine ilim sahibi bütün sihirbazlarını toplatmış, ödül vaat ederek sihir yapmalarını ve Hiz. Musa'yı yenmelerini istemiştir. Sihirbazlar toplanıp ip ve odun parçalarını ortaya atmışlar, gözlerini büyüledikleri için attıkları şeyler orada bulunanlara yılan gibi görünmüştür. Allah'ın "Ey Musa, asanı yere at" hitabı üzerine, Hiz. Musa asasını hemen yere atmış, asa o anda hızla sürünen büyük bir yılan olmuş ve büyütülerin uydurduklarını yakalayıp yutmuştur(Güftâ 2004:155).

Nemrut, Bâbil'in müessisi ve hükümdarıdır. İlahlık davasında bulunan ve İbrahim'in dine davetine ehemmiyet vermediği gibi İbrahim'i yakalayıp mancınıkla ateşe atan cebbârdır(Onay 1993: 215). Kaynaklar, tanrılık iddia eden Nemrut'un "Benden başka tanrı mı varmış, varsa bir göreyim" diyerek bir kule yaptırdığını ve bu kulenin tepesine çıkarak göğe bir ok attığını, bu okun ucunun kanlı bir halde yere düştüğünü, bunu gören Nemrut'un "Tanrıyı öldürdüm" diye sevindiğinden bahseder(Tökel 200:389).

Şenlik ile atışmalarında Sümmânî şöyle der: "Musa Firavunla tutunca bahsi/Kafirin müstetab oldu duası/Nemrut Halikine olunca âsi/Ok attı havaya bir kere düştü(s.83).

3-Halifeler

a- Hiz. Osman

Sümmânî Ümmânî'ye soruyor "Gökten kitap indi harekesi yoğidi/Söyle harekeyi vuran kim idi" diye. O da "Harekeyi vurdu Hazreti Osman" diye cevap veriyor. Fakat sorunun cevabının yanlış olduğunu, Hiz. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i cem ettiğini söyleyen Sümmânî'ye Ümmânî, doğru cevabı bildir diyor. Sümmânî de "Harekeyi vuran Haccac-ı Zalim"dir diyerek atışmanın galibi olur (Erkal 2007:46).

Haccac, Emevi komutanlarındanr. 661-714 yılları arasında yaşamıştır. Rivayete göre 120.000 kişiyi öldürtmüş ve zalim lakabını almıştır. Kur'an'ın harekelenmesine ilk defa delalet eden kişidir(Pala 2007:180).

4-Melekler

a-Azâzil

Şeytanın melekler arasında yaşadığı ve henüz Hiz. Âdem'e secde etme emrini alıp da isyan etmediği zamanki adı(Pala 2007:49).Hiz. Âdem'e secde etmediği için lanetlenmiş ve bu âsiliğinin karşılığı olarak cennetten kovulmuştur.

Erbâbî ile atışmasında Sümmânî, şeytanın cennetten çıkarılması olayına telmihte bulunur: “Usta kurban olam çekirme yası/Layık mı giyeyim oddan libası/Azâzil boynuna lânet halkası/Âsi oldu girdi çıkmaz al haber” (Erkal 2007:41).

b-Cebrail

Allah önce güneşi sonra ayı yaratmıştır. Daha sonra Cebrail, Allah’ın emriyle Ayın yüzünü kanadıyla silerek ışığını yok etmiştir. Böylece aydınlığı sönüp gece ile gündüz ayırt edilsin ve etmiştir(İbrahim Hakkı 1992:38). Bu bilgi İsrailiyat’tan alınmıştır. Buna göre C. Hakk, Cebrail (a.s)’e emretti. Cebrail kanadını ay üzerinden geçirdi. Bunun tesiriyle ayın ışığı söndü. Halbuki daha evvel nur (ziya ve ışık)bakımından ay da güneş gibi parlak idi. Bu gün ayın yüzünde görülen siyahlık bunun tesiriyle meydana gelmiştir(Aydemir 1992:126).

Miraciyelerdeki tasvirlerle göre Cebrail aydan ve güneşten parlak ve güzeldir, boyu öyle uzundur ki göğe direk olur, 600 kanadı vardır, kanatlarını açtığı zaman bütün ufku baştanbaşa kaplar(Akar 1987:256).

Sümmânî, Cebrail’in kanadından söz eder: “Cebrail kanadın gölge eseri/Arş yüzünden aya bir kere düştü”(s.83)

Âşıklarca sırat köprüsünü Cebrail’in kurduğu söylenir.

Sümmânî Zuhûrî’ye:

Sümmânî der ol gökten gece uçtu
Kim sıratı koydu kim idi geçti
Arşın kilidini kim ne ile açtı
Ara ki bulasın Âşık Zuhûrî

Sorularına usta âşık Zuhûrî cevap veremez. Bunun üzerine Sümmânî kendi sorduğu soruları kendisi yanıtlar:

Sümmânî der gökten Cebrail uçtu
Dört melek sıratı kurdu hem geçti

Arşın kilidini Muhammed açtı
İş’arının manasıyla Zuhûrî(Erkal 2007:50).

Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediyesi’nde ise sırat köprüsünü Malik kurmuştur:
Ere nidâ ki Mâlik’e sen dahi tiz Sırat’ı kur
Tâ geçe kullarım benim dâr-ı bekaya sağ selem(Çelebioğlu :591).

5-Diğer Dini Kişilikler

a-Hızır

Peygamber olduğu rivayet edilmektedir. Nuh’un torunlarından olup adı Bilya veya İlya’dır. Ab-ı hayatı bulup içmiş ve ebedî hayata mazhar

olmuştur(Levend 1984:118).Hızır'ın ölümsüzlük suyu içtiği Sümmânî'nin şiirinde şöyle geçer: Sümmânî Ümmânî'ye "Zulûmat katında âb-ı hayatı/İçip de dünyada kalan kim idi" diye sorunca "Hazreti Hızır" cevabını alır (Erkal 2007:45).

b-Lokman

Şenlik ile atışmaları sırasında Sümmânî, derdinin çaresizliğinden söz eder:

Feleğin elinden gülenler gelsin/Anlayıp derdimden bilenler gelsin/**Lokman** gibi cerrah olanlar gelsin/İlaç ile iyi olacak dert değil (Erkal 2007:79).der.

Kur'an'da Lokman adına bir sûre vardır. Fakat peygamber veya nebi olduğuna dair kesin bilgi yoktur. Anlatılanlara göre o hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir(Pala 2007:290).Edebiyatta her derde derman bulan kişi olarak bilinir. Rivayete göre, bütün otlar hangi derdin dermanı olduklarını kendisine söylemiş(Onay 1993:276).

6-Mansur

Hallac-ı Mansur "Ene'î Hakk" (Ben Hakkım) dediği için idam edilmiştir. Zülâlî ile atışmalarında Sümmânî Mansur'un asılmasına telmihte bulunur:

Mehenge çekerler her aşığı
Var mıdır vechinde aşkın nişanı
Öz başına olur geniş meydanı
Mansur gibi dara geldim ne dersin (Erkal 2007:52).

7-Lev ü kâlem

Rivayete göre bu kâlem, inci yahut yakuttan yaratılmıştır. Çok uzundur. İçinde her biri elli bin yıllık beş delik vardır. Mürekkebi nurdandır. Kıyamete kadar levhe bu kâlemle yazılır. O kâlemin bildiği kelimeleri yaratıklardan İsrail'den başkası bilmez. Hz. Muhammet kâlemin sesini miraç gecesini duymuştur (Akar 1987: 297).İbrahim Hakkı'ya göre ise Levh, arş-ı âzâmın altında nurdan yeşil zeberced rengindedir. Çevresi kırmızı yakuttandır. Zümrüd renginde de yeşil bir kâlem yaratmıştır ki uzunluğu yüz yıllık mesafedir. Onun mürekkebi beyaz nurdandır(İbrahim Hakkı 1992: 28)."

Sümmânî, Şenlik'e: "İzn-i İlahide kimse yok iken/Kim idi bir dedi Kadir Sübhan'a/Lemyezel emretti ezel ibtida/Ne yazdılar buyurduğu fermana" diye sorunca Şenlik de Allah'a ilk olarak nurun "bir" dediğini ve fermana ise ilk yazılan sözün "kün" olduğunu söyler (Erkal 2007:73).

8-Kızıl öküz

Bir inanca göre, halk muhayyilesinde dünya, bir sarı öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Sarı öküz her hangi bir sebepten dolayı hareket ettiği zaman

dünya sallanır, depremlemler vücudla gelir. Bu öküz bir taşın üzerinde, taş bir balığın sırtında, balık suda, su da havadadır. Bu öküzle Gâv-ı Zemin¹¹, Sevr-i Ahmer ve Behmut gibi adlar verilmektedir(Uraz 1994:19). Sarı öküz, Âşık Muhibbî ile Sümmanî arasında şöyle geçer:

Âşık Muhibbî Sümmanî'ye "Leyse menin ismi yerde yoksa gökte mi ola/Canlı mıdır cansız mıdır o mekânı bul da gel" diye sorar. Sümmanî de "Kızıl öküzün adıdır gökte yok yerde ola/Taht-ı zemin meskenimdir ol cuhanda bulmuşem" diye cevap verir(Erkal 2007:35).

9-Şem ü pervâne

Klasik edebiyatta meşhur bir hikayedir. Pervane, ateşe olan aşkından mumun yanına gider ve orada can verir. Erbâbî ile atışmalarında Sümmanî, "Sümmanî ders almış bir pîr dâneden/Yanmayı öğrenmiş o pervânedan" diyerek bu hikayeye telmihte bulunur(Erkal 2007:41).

10-Bezm-i elest

Elest meclisi. Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara "Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin rabbiniz değil miyim?)" buyurunca ruhlar "Kâlû: Belâ (Evet, Sen bizim rabbimizsin dediler)" Bu olay halk ve divan şiirinde çok geçmektedir.

¹¹ Ahmet Talat Onay "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar" adlı eserinin Gâv-i Zemin maddesinde Nuhbe-i Vehbî şârihi Vehbî bin Münebbîh'den naklen yer altındaki balık ve öküz inancını şöyle anlatmaktadır: "Allah yerleri yarattı. Fakat bir gemi gibi arz sallanıp duruyordu. Büyük cüsseli bir melek haldedip arzin altına girerek omuzları üzerinde tutmasını emreyledi. Melek arzin altına girdi; bir elini maşrıktan, bir elini mağripten çıkarak omzunda tuttu. Lakin ayakları dayanacak bir yer olmadığından Allah kırmızı yakuttan bir kaya yarattı. Ve meleğin ayağı altına koydu. Halbuki bu yakut kayanın da dayanacağı, duracağı bir yer yoktu. Hemen büyük gövdeli bir öküz yarattı. Bu öküz kayayı arkasına aldı ki adı Kiyûsa'dır. Bunun da ayakları tutunacak bir yer lazımdı: Büyük gövdeli bir balık yarattı. O kadar büyük ve gözleri o kadar parlaktı ki kimse bakamazdı. Bütün dünya denizleri bu öküzün yüzünün bir deliğine konulsa büyük bir ovadaki bir hardal tanesi kadar kalırdı. Allah, balığa öküzün ayakları altında durmasını emretti. Bu Behmût adlı balığa "karargah olmak için" de büyük bir deniz, denizin altında hava, havanın da altında "zulûmat-karanlıklar" halk etti. Bundan ötesini mahluklar bilmezler, Allah bilir." Ahmet Talat bu bilgilerden hareketle Sarı öküz hakkında şunları söyler: "Dünyayı iki boynuzu üzerinde ve adı Kiyûsa olan bu öküzün gözü önünde cılız bir sivrisinek uçup durmakta ve burnuna girmek için fırsat kollamakta imiş. İşte dünyanın altında hamûl ve sabûr bekleyen öküz de sivrisinekten sakınır, burnuna yanaşmasıyla sarsılırmış, bu da zelzeleyi husûle getirirmiş."(Onay 1996: 236-237).Bu bilginin hemen hemen aynısını Marifetname'de de buluyoruz. Muhammet Nardoğan Leyla ve Mecnun Mesnevisi'nin 2273. beytini açıklarken Marifetname'den naklen şu bilgileri verir: "...Hak Teâla o yakut kayayı sabit tutmak için bir büyük kırmızı boğa yaratmıştır. Bu boğanın kırk bin başı, kırk bin boynuzu ve kırk bin ayağı vardır. Her iki ayağı arası bin yıllık yoldur. Büyük yakut kayayı boynuzları ve sırtı üzerinde taşır. Bu boğanın adı Liyunan'dır. Sonra Hak Teâla bu boğanın ayaklarının karar etmesi için bir büyük balık yaratmıştır."(Nardoğan 2010:431).Öküzün balığın sırtında olduğunu, balığın kınıldadıkça, yani karnını döndürdüğü durumlarda şimşek parıltılarının meydana geldiğini, yine aynı eserde yer alan bir anekdottan öğreniyoruz.

Âşık Ümmânî soruyor: “Elestü bezminde birinci safta/İbtida menzile eren kim idi/On ikinci hicapta yedinci katta/Kudretin râhına eren kim idi” (Erkal 2007:44). Sümmânî de:

“Elestü bezminde birinci safta/İbtida menzile erdi Muhammed/ On ikinci hicapta yedinci katta/Kudretin râhına erdi Muhammed” (Erkal 2007:44) diye yanıt veriyor.

Yine Şenlik ile karşılaşmalarında Sümmânî : Elestü bezminde geldim Hak ile ikrâra ben/Hamd olsun hamd u senâya düşmedim inkâra ben/ diyerek bezm-i eleste telmihte bulunuyor (Erkal 2007:65).

11-Beyt-i Mâmur, Beytullah

Allah, Âdem'i cennetten yeryüzüne indirdiğinde tövbesini kabul etmiş ve ona ikram olarak Beytü'l Mamur'u cennetten yeryüzüne indirip bugünkü Kâbe'nin yerine koymuştur ki Âdem için, cennetin bir yadigarı olup tavaf ve ziyaret etsin. Nuh tufanı sırasında tekrar dünya semasına çıkarılmıştır. Bugün yerinde İbrahim'in inşa ettiği Kâbe (beyt-i şerif) vardır. Kâbe duvarının bir köşesinde bulunan Hacer-i Esvet, Beyt-i Mamur'dan miras kalmıştır (İbrahim Hakkı 1992 : 35).

Şenlik-Zülâlî ile atışmalarında Sümmânî “Arştan huruc etti Hacerü'l Esved/Mekan-ı Ka'be'ye bir kere düştü”(s.82)diyerek bu taş telmihte bulunur.

Âşık Zuhûrî Sümmânî'ye “Kim taşıdı beytullahın taşını” diye sorar. O da “Dağlar gelip kendi taşın vermiştir/O hangi dağdı vermedi Zuhûrî” diye başka soruyla cevap verir. Bu soruya Zuhûrî de “Sorarsan bil o Arafat dağdır/ Onunçün kurban keserler Sümmânî” şeklinde cevap verir. (Erkal 2007:48).

12-Yaratılış

Marifetname'de kainatın yaratılışı özetle şöyle anlatılır: Bütün mahlukattan evvel, yoktan çok nurlu, yeşil bir cevher yarattı. Bazı rivayetlere göre kendi nurundan, latif ve azîm bir cevher var edip, ondan bütün kainatı bir tertip içinde tedrici olarak yarattı. Buna, ilk cevher, Nur-ı Muhammed, Levh-i Mahfuz, aklı-i kül, izâfî ruh adlarını verirler ki bütün ruhların ve cisimlerin başlangıcı ve esası bu cevherdir (İbrahim Hakkı 1992:23).”

Sümmânî, Şenlik'e “Hüdam bu âlemi neden yarattı/Hangi ervah onun sırrına yetti/Elest ü bezminde levhe kim gitti” diye sorar o da bu âlemin altı günde yaratıldığını, Cebrail'in bu işin sırrına yettiğini ve “bezm-i elest”te “levh”e nurun gittiğini söyler (Erkal 2007:73).

Şenlik Sümmânî'ye dört ânasırın ne olduğunu ve cesetlerin balçıktan yaratıldığını ama kanın kaynağının ne olduğunu sorar. Sümmânî de birinci soruya

“Ateş ile âb hâk bir de rüzgar”, ikinci soruya ise “Rivâyet insanın yediği nandan/Dağılır kanlar damara biz için” diye cevap verir(Erkal 2007:70).

Kanın oluşumu hakkında Marifetname’de ayrıntılı bilgi vardır. İbrahim Hakkı bu konuda kısaca şunları söylüyor: “Tabîî kanın meydana gelişine sebep, alınan gıda ile normal haldeki sıcaklıktır. Şu halde kanın oluşmasının asıl sebebi, beden beslenmiş olmasıdır.”(İbrahim Hakkı 1992:66).

Sümmânî Şenliğe sorar:

Kulak ver sözüme ey Âşık Şenlik
Dinle ben fakirin muhabbetinden
Bu cümle zuhurun mayası nedir
Bil gözesin söyle muhabbetinden (Erkal 2007:67).

Şenlik de “Bu cümle ruhların mayası kaf nun/Var etti Resulün yüz muhabbetinden” şeklinde cevap verir.

Sümmânî, yine Şenlik’e yaratılışla ilgili sorularına devam eder: Cebellerden hangi dağdır evvela/Tarif eyle bana alâmetinden” diye sorar. O da “Cebellerden evvel Cebel-i Kubbeyiz/İster isen vâsıf edem alâmetinden” diye cevap verir.

Sonuç

Âşık karşılaşmaları veya atışmaları Âşıklık geleneğinin en zor tarafıdır. Bu araştırmamızda Âşık Sümmânî’nin atışmalarından hareketle onun bilim gücünü ve bilgi kaynaklarını tespiti çalıştık. Buna göre vardığımız sonuç, Âşık Sümmânî’nin geniş bir bilgi birikimine, engin bir kültüre sahip olduğudur. O, İslam kültürüne, tasavvufa hakimdir. Kur’an ve hadis bilgisi hatırı sayılır bir biçimde fazladır. Kanın neden oluştuğunu bilecek kadar beşerî ilimlerden, diğer din ve kültürlerden de haberdardır. Fakat her kültürde olduğu gibi İslam kültüründe de Kur’an ve hadislerde yer almayan bilgiler, pek çok âşık ve şâir tarafından kullanılmıştır. İlahiyatçılar bu tür bilgilere *İsrâîliyyat* adını vermektedirler. Yani “İslam’a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygambere ve O’nun muasırları olan sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, israiliyyat kelimesinin manası içine girer. Tek kelime ile, İslam’a yabancı olan her şey, bu kelimenin bünyesinde mütalaa edilmelidir(Aydemir 1992:29).

Sadece Sümmânî’de değil diğer âşık ve şâirlerin şiirlerinde de İsrailiyyat oldukça fazladır. Âşık ve şâirlerin şiirleri tahlil edilirken yüzeysel değil de derinlemesine mevzulara nüfuz edilirse hem şâirin şiir gücü hem de bilgi kaynakları net olarak ortaya çıkacaktır. Âşık Sümmânî’nin sadece atışmaları üzerine yaptığımız bu tahlilî metot, onun bütün şiirlerine uygulanırsa Âşık Sümmânî’nin şiir kaynakları ve bilgi birikimi daha net olarak ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

- AKAR, Metin(1987).Türk Edebiyatında Manzum Mirac-Nâmeler, Ankara
- ARAT, Reşit Rahmeti(2005).Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Kabalcı yayınları, İstanbul
- ARTUN, Erman (2011).Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Adana
- AYDEMİR, Abdullah(1992).Tefsirde İsrailiyyat, İstanbul
- ÇELEBİOĞLU, Âmil(?). Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye, C.3
- ERKAL, Abdülkadir(2007). Âşık Sümmânî, Erzurum
- ESİR, Hasan Ali (2009). “Anadolu Sahası Mesnevilerinde Miraç Mevzuu”, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.39, (Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı) Erzurum
- GÜFTÂ, Hüseyin(2004).Divan Şiirinde İlim, Ankara
- GÜFTÂ, Hüseyin(2011).Divan Şiirinde Cehalet, Ankara
- İBRAHİM HAKKI(1992). Mârifetnâme,(Sadeleştiren Abdullah Aydın), İstanbul
- KAYA, Doğan(2010).Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Ankara
- LEVEND, Âgah Sırrı (1984).Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul
- NURDOĞAN, Muhammet (2010).Fuzuli Leyla ve Mecnun, İstanbul
- ONAY, Ahmet Talat(1993).Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara
- PALA, İskender(2007).Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul
- RAYMAN, Hayrettin(1997).Âşık Sümmânî, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili, Ankara
- TÖKEL, Dursun Ali(2000).Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Ankara
- URAZ, Murat(1994). Türk Mitolojisi, İstanbul
- YAVUZ, Kemal(2000). Âşık Paşa Garibnâme, İstanbul